

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-32>

УДК 141.2:172.15

Бондар В.Д., Якуніна К.І.

Національний університет «Острозька академія»

ПАТРІОТИЗМ ЯК ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНЕ ЯВИЩЕ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Анотація. Дослідження присвячено переосмисленню ролі патріотизму в суспільстві та житті людини як інтерсуб'єктивного явища. В статті охарактеризовуються типи та види патріотизму; переосмислюється дисциплінарний підхід до вивчення патріотизму; аналізується державна стратегія патріотичного виховання. Інтерпретація патріотизму як інтерсуб'єктивного явища дозволяє простежити рівень та глибину проникнення колективного в особистісне і індивідуального в суспільне. Саме єдність, а не протиставлення цих сторін суспільного життя стимулюються любов до батьківщини та єдність з однодумцями. Більше того, зазначається, що традиційний підхід до патріотизму як прояву суспільної свідомості обумовлений історико-культурною традицією існування та вивчення цього поняття. Проте, незважаючи на вагу колективного (архетипного) в процесі його формування, інтерсуб'єктивні чинники мають доволі сильне значення, породжуючи як крайні прояви патріотизму, так і посилюючи його.

Ключові слова: патріотизм, інтерсуб'єктивність, любов до батьківщини, патріотична свідомість, патріотична поведінка, патріот.

Bondar Vitaliy, Yakunina Kateryna

National University of Ostroh Academy

PATRIOTISM AS INTERSUBJECTIVITY: SOCIOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL DISCUS

Summary. Research is devoted to understanding the role of patriotism in society and life of man, as the intersubjectivity. Realization of the noted purpose needs decision of the followings tasks: a) to describe types and specific description of patriotism; b) analyse types of studies the patriotism; c) analysis of state strategies of patriotic education; d) interpretation the patriotism as intersubjectivity. Patriotism, etymologic, synonymous concept. In scientific discus patriotism has multidimensionalness of the displays. Sociological and political science researches pay regard to above all things patriotism as unifying factor or phenomenon which arises up as a result of conformism of certain society. In the context of these disciplinary approaches a tendency was formed to understanding the patriotism not as the separate phenomenon, but as ideology or component theory of state administration. In the sphere of national safety, state administration and pedagogy patriotism comes forward as component part of education, socialization, forming of civil society. Traditionalism understand patriotism as historical and cultural tradition. Argued enough in the conditions of informatization and globalization of society is a psychological aspect in interpretation of patriotism. The emotional colouring is instrumental in both strengthening of collective action and sharpening of individual reasons. Patriotism which is component part and individual, and public consciousness is intersubjectivity. Such interpretation will allow to trace a level and depth of penetration collective in personality and individual in public. Exactly unity, but not contrasting of these sides of public life is stimulated love for the motherland and unity with like-minded persons. Traditional understanding patriotism as conditioned the display of public consciousness by historical and cultural tradition of existence and study of this concept. However, without regard to weight collective in the process of his forming, intersubjectivity have a strong value sufficiently – extreme displays of patriotism and strengthening him.

Keywords: patriotism, intersubjectivity, Motherland, Love for the Motherland, patriotic consciousness, patriotic conduct, patriot.

Постановка проблеми. Патріотизм, етимологічно, однозначне поняття, в науковому дискурсі він актуалізується завдяки багатоаспектності своїх проявів. Соціологічні та політологічні дослідження звертають увагу насамперед на патріотизм як об'єднавчий чинник чи явище, що виникає в результаті конформізму певного соціуму. В контексті цих дисциплінарних підходів сформувалась тенденція до переосмислення патріотизму не як окремого явища, а як ідеології та/чи складової теорії державного управління. В сфері національної безпеки, державного управління та педагогіці патріотизм виступає як складова частина виховання, соціалізації, формування громадянського суспільства. Традиціоналістичний підхід до патріотизму як прояву суспільної свідомості існує в історико-культурній традиції. Доволі аргументованим в умовах інформатизації та глобалізації суспіль-

ства є психологічний аспект в трактуванні патріотизму. Саме емоційне забарвлення сприяє як підсиленню колективної дії, так і загостренню індивідуальних мотивів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До теми патріотизму зверталася значна частина мислителів та науковців з часів Античності. Етимологічно патріотизм трактується як «любов до батьківщини, свого народу, відповідальність за долю вітчизни, готовність служити її інтересам; соціально-історичне явище, яке в різні епохи має різний соціальний зміст» [10, с. 295]. Історично, виникнення поняття патріотизму пов'язують із полісною політикою Стародавнього Риму і розповсюдженням ідеалів цілісності і недоторканності міста-держави. В сучасній науковій думці все частіше поширюється тенденція інтерпретації патріотизму в контексті його співвіднесення з національною ідеєю. Підтвердженням цьому

є думка, висловлення в науковому дослідженні Гала Арієлі «Не дивлячись на подвійність ставлення до патріотизму в політичній теорії... варто погодитись, що сильні патріотичні відчуття необхідні для національного об'єднання» [12]. Теоретико-методологічний аналіз патріотизму запропонували у своїх роботах Багрецов Д.Н. та Ширшов В.Д., Івченко Ю.В., Малинкін А.Н., Нуссбаум М., Шаронов А.А. Своєрідним підсумком існуючих інтерпретацій є висновки М. Сардоса: «З однієї сторони, захисники патріотизму в значній мірі не в змозі артикулювати життєздатну концепцію цього явища; ... з іншого, нечутливість критиків або відкрите неучтво цивільного, морального і епістемологічного вимірів патріотизму не в змозі забезпечити остаточні аргументи для його розуміння чи заперечення... За таких умов концепт патріотизму стає частиною проблеми, а не рішення» [14, с. 53].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Сучасні дослідження патріотизму здійснюються у сфері державного управління, психології, педагогіки, соціології та політології, тож варіації інтерпретацій різноманітні – від наукової категорії, до соціального явища, феномену свідомості та соціалізації. За таких умов, чіткого визначення поняття патріотизму важко простежити. Більше того, звернення до нього науковцями актуалізується в часи соціальних потрясінь – війн, соціальних революцій та боротьба за незалежність), та обумовлене викликами як окремих суспільств (в тому числі й України), так і глобальними змінами цивілізацій. У запропонованій статті автори пропонують переосмислити феномен патріотизму як інтерсуб'єктивне¹ явище, адже він є проявом як суспільної, так і індивідуальної свідомості, самосвідомості нації.

Мета статті. Із врахуванням вищезазначеного, метою статті є переосмислення ролі патріотизму в суспільстві та житті людини як інтерсуб'єктивного явища. Реалізація зазначеної мети потребує вирішення наступних завдань: а) охарактеризувати типології та видові характеристики патріотизму; б) переосмислення дисциплінарних підходів до вивчення патріотизму; в) аналіз державних стратегій патріотичного виховання; г) інтерпретацію етологічного патріотизму як інтерсуб'єктивного явища.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники, звертаючись до поняття патріотизму, найчастіше аналізують окремі його види. Такі як: територіальний (державний; регіональний) та сімейний або клановий [8, с. 360], етнічний патріотизм (ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії), державний патріотизм (ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості) [4, с. 151]. Зазначені типології найчастіше формуються на основі соціального чинника, враховуючи специфіку оточення та виховання. Однак останні дослідження стверджують, що вагоме значення у формуванні патріотичного відчуття людини мають індивідуальні мотиви та цінності, про що буде йти мова далі.

Ускладнюється аналіз поняття патріотизму ще й тим, що його часто сприймають в негативному

забарвленні, незважаючи на позитивну етимологічну забарвленість. Подібна ситуація зумовлена асоціаціями з крайнім проявом патріотизму такими як шовінізм чи ксенофобія; глобалізаційними тенденціями, що проявляються в загостренні космополітизму (хоча варто підкреслити, що одним з перших, хто звернувся до відчуття патріотизму був Діоген, що також відомий своєю позицією «громадянина світу»); а також зміною парадигми патріота в період миру та війни, а саме проявами агресії борців за справедливість і проживання в окупованих територіях [10, с. 296].

За наявності такої кількості варіацій інтерпретації патріотизму, науковці виділили конкретні підходи для цього. Так, Шаронов А. пропонує таку їх градацію:

– ідеологічний підхід. Патріотизм розглядається як готовність служити інтересам держави, виникає під впливом конкретних суспільних та економічних умов, тому й залежить від зміни цих умов;

– діяльнісний підхід. Патріотизм розуміється як мотив суспільної діяльності, його головний критерій;

– етатичний підхід. Патріотизм розуміється як державний патріотизм, головною метою якого є благо та розвиток держави [11].

Разом з тим, варто звернути увагу, що одним з головних критеріїв в оцінці патріотизму є територія – конкретна держава, етнос чи суспільство. За влучною заувагою Ю. Івченко, «в умовах утворення двох типів держав, побудованих на мононаціональному принципі і полінаціональному (національному) принципі, патріотизм набуває різного забарвлення і розуміння» [4, с. 152]. Такі процеси зумовлені консолідацією чи навпаки розрізненістю суспільства. Яскравими прикладами є поява у 2001 р. «Акту патріота» у США як головного документу у об'єднанні американців у боротьбі із зовнішньою агресією [13], а також активізацією в цій сфері України із 2014 року – поява Концепції та Стратегії патріотичного виховання (2015 р.) [5; 9].

Український приклад в цьому контексті є доволі наочним, адже українські реалії гостро ставлять питання про роль і місце патріотизму в суспільстві. В умовах ситуації, що склалась у 2014 р. на державному рівні було прийнято рішення розробити та впровадити стратегію національного патріотичного виховання, яка реалізувалась у «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» та «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр.». Варто звернути увагу, що незважаючи на прагнення відійти від суспільно-політичних традицій попередніх років, автори цих документів в основу своїх робіт закладають саме національний елемент, як підсилення патріотизму, однак він же може спровокувати і негативні наслідки, адже Україна – багатонаціональна держава, і права її громадян різних націй захищені Конституцією [5; 9].

Метою цих ініціатив стало «виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань

¹ Інтерсуб'єктивність – поняття, що «окреслює що-небудь з універсальною переконливістю, що-небудь дійсне для кожного; термін, що позначає множинність тем і відношення, яке існує між ними» [15]

Українського народу, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу та незалежність України як з історичного минулого, так і захисників, які сьогодні відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави у боротьбі із зовнішньою агресією, а також визначення ефективних механізмів системної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у питаннях національно-патріотичного виховання» [9]. Охопивши всю гуманітарну та духовно-культурну сферу (освіта; наука; культура та мистецтво; профорієнтація на військові спеціальності; історія, вшанування пам'ятних дат та історичних постатей; краєзнавство; туризм; охорона довкілля; фізкультура, спорт, популяризація здорового способу життя; цивільна оборона; оборона України), ця програма звертає свою увагу саме на «молодих громадян, які визначають свої життєві перспективи та потребують насамперед світоглядної опори, що не суперечить їхньому практичному досвіду, але розкриває нові можливості, а також діти з огляду на актуальність для них прикладів для наслідування, способів поведінки, що дають їм визнання в колективі однолітків і серед дорослих» [9].

Український досвід формування стратегії та концепції патріотичного виховання є традиційним для науковців та дослідників соціальної філософії. В соціальній філософії поняття патріотизму досліджується як складова суспільної свідомості та процесу соціалізації особистості. Адже, «патріотична свідомість – частина суспільної свідомості, що являє собою «витримку» з усіх інших його частин, що стосуються розвитку та захисту Вітчизни, і змінюється залежно від суспільно-економічної формації» [8, с. 360].

Патріотизм як складова політичного процесу та процесу державотворення набуває різноманітних форм. Так, в контексті політичних досліджень часто зустрічаються такі поняття як «космополітизм», «лжепатріотизм», «гуманітаризм», «патріотичний індивідуалізм» та ін. Зазначені поняття доволі близькі змістовно до поняття патріотизму, хоча й мають інше емоційне та афективне забарвлення. Дослідження таких явищ зумовлене зростанням ролі політичної психології та маркетингу в контексті політичних процесів у сучасних країнах. Оперуючи таким складним феноменом як патріотизм, а саме його емоційним забарвленням, дослідники і практики намагаються спрогнозувати можливий результат майбутнього: від виборів і референдумів, до геополітичних трансформацій.

Таким чином, можемо виділити три групи понять пов'язаних з патріотизмом, що мають емоційне забарвлення:

1. Нейтральними є патріотичний індивідуалізм – несвідоме чи неусвідомлене відношення до країни. Подібне явище може виникнути з декількох причин, серед яких найчастіше виокремлюють – окупацію, еміграцію, втрату історичної батьківщини чи батьків (усиновлення).

До нейтральних варто віднести також патріотичний нігілізм, а саме гуманітаризм та космополітизм.

Гуманітаризм – це «абстрактна любов до всього, що має «людське обличчя» (наприклад, твари-

на)» [6, с. 43]. Це явище часто зустрічається у вигляді «абстрактного гуманізму», «всезагальної любові», «любові до людства». Воно не конкретне і не жертвоне, як істинний гуманізм, а лише виконує функцію «ширми».

Космополітизм – «явище часто негативне та неоднозначне, це індивідуально-егоїстичне відчуження від батьківщини і байдуже до неї ставлення» [6, с. 45]. Виникає як результат незадоволення батьківщиною, країною, родиною, сім'єю. Для космополіта такої емоції – любові – просто не існує, вона атрофована.

В сучасних умовах всезагальності і вседоступності, на думку деяких дослідників, космополітизм є механізмом адаптації, «можливістю себе пізнати» [7, с. 115], адже «повітря не підкоряється міжнародним кордонам» [7, с. 116]. Варіантом існування такої «планетарної любові» є потреба у вирішенні глобальних проблем сучасного світу – інкультурації, економічної, політичної, інформаційної експансії та ін. Проте, за таких умов, сам космополіт, навіть будучи «громадянином світу», залишається на самоті.

Крайнім проявом космополітизму є планетаризм – «наднаціональне усвідомлення приналежності до людства Землі, любов до всього живого, солідарність з ним, готовність на жертви заради нього» [6, с. 46]. В політичному контексті планетаризм проявляється як наднаціоналізм.

2. Негативними є непатріотизм – «забуття батьківщини», зникнення з предметного поля уваги особистості» [6, с. 42], а також антипатріотизм – ненависть до батьківщини, яка виникає як результат зневіри у силу країни, у своїх очікуваннях, через кризові моменти в житті (загибель, втрата, осоромлення, втрата честі чи гідності). До негативних слід також віднести лжепатріотизм – соціопатичне явище гри на емоціях оточуючих, заради вигоди, а також псевдопатріотизм – «маску» заради отримання вигоди.

Крайніми проявами космополітизму, як зазначалось вище є наднаціоналізм, що розповсюджений у формах інтернаціоналізму (за авторством К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна) та націоналізму. Такий яскравий прояв всезагальної любові і насамперед відданості ідеї в сучасному світі найчастіше проявляється у формі екстремізму (економічного, політичного, релігійного, екологічного, молодіжного та ін.). Початковими етапами у формуванні екстремістських переконань є ті ж етапи, що й у процесі формування патріотичних переконань, а саме:

- формування впливу негативних та позитивних факторів на цей процес;
- переміщення цінностей патріотизму в структуру особистості через самооцінку і самокорекцію у відповідності із патріотичними цінностями;
- включення особистості в патріотичну діяльність, що має ціннісну направленість [2, с. 68].

3. Позитивними є ностальгія. Ностальгія виникає в результаті міграційних чи еміграційних процесів. Змінивши середовище, що викликало відчуття ворожості, людина, з часом, починає відділяти умови перебування від місця перебування. За таких умов виникає стійке відчуття втрати і незавершеності, неможливості активно брати участь у житті батьківщини. Саме ностальгія пояснює такий рівень активності серед

емігрантів – діаспори, – їх гуманітарну активність і зацікавленість різними громадськими проектами пов'язаними з батьківщиною.

Крайніми проявами ностальгії є утопізм та контрпатріотизм. Утопізм характеризується перебільшеним сприйняттям реальної ситуації, її «прикрашенням», вірою лише в позитивний результат. А от контрпатріотизм – це «утопічне усвідомлення та любов до ідеальної батьківщини, що провокує ревність та ненависть в процесі зіткнення з соціальною реальністю» [6, с. 53]. Для цього явища характерне неусвідомлене відділення батьківщини від «тих, хто говорить від її імені».

Яскравим прикладом позитивно забарвлених понять пов'язаних з патріотизмом є теопатріотизм та антропатріотизм, що виникають в межах християнської інтерпретації патріотизму. Так, Йохан Хейзінг запропонував таке узагальнене розуміння патріотизму – «це воля зберегти та захистити те, чим володієш та цінуєш» [1, с. 95].

Історично вважається, що в період Середньовіччя патріотизм не розповсюджувався як ідея чи відчуття, не пропагувався, адже і держава і суспільство були теократичними – зорієнтованими на Бога. Проте, в сучасних дослідженнях з релігії та політики часто звертається увага на те, що релігія виконує консолідуючі функції (як християнство у Римській імперії), і в самій своїй суті несе патріотичну ідею – лише ця ідея звернена не на «Земне Царство», а на «Божественне Царство». За таких умов, патріотизм як відчуття чітко протиставляється націоналізму як відношенню.

Соціологи ж звертають увагу на те, що первинно формується патріотичне ставлення до своєї сім'ї, традицій, звичаїв, а на основі цих ціннісних орієнтирів формується патріотичне ставлення до мови, культури, народу, держави. Такий підхід доволі традиційний для науки, а в марксистській філософії навіть використовувався як механізм формування загальнодержавної ідеології, в якій патріотизм як любов до батьківщини отожднювався з патріотизмом – любов до держави [6, с. 27].

Разом з тим, ще теоретики політичних наук, такі як Т. Гоббс, Дж. Локк, звертали увагу на те, що в основі патріотизму лежить не лише колективні, архетипні утворення (базиси), але й індивідуальна переоцінка та гуманізм. Цей аспект доволі вагомий в контексті сьогодення, адже, за влучною заувагою Н. Слободяника «істинний патріотизм за своєю сутністю гуманістичний і включає в себе повагу до інших народів і країн, їх національних звичаїв, традицій і нерозривно пов'язаний з культурою міжнародних відносин» [8, с. 360]. Саме такий патріотизм, що буде враховувати расову, національно-етнічну, релігійну, культурну, класову, соціально-групову самоідентифікацію, повністю відображає індивідуальні особливості і цілісність особистості. Саме цей контекст і відображає сучасне трактування інтерсуб'єктивності патріотизму, який є індивідуальним явищем, що відзеркалює загальні тенденції та усталені традиції.

Сучасні дослідники, звертаючись до питання патріотизму, часто мають справу з тим, що інтерпретуючи цей феномен як результат колективної свідомості намагаються віднайти індивідуальні прояви (афективний патріотизм), або ж навпаки,

інтерпретуючи його як індивідуальну цінність, яка має суспільне значення – етологічний патріотизм. За таких умов вони втрачають цілісність досліджуваного явища, адже патріотизм неможливо розглянути відокремлено від взаємодії Я – Інший, Ми – Вони. За таких умов патріотизм містить у собі як «афективні», так і «етологічні» риси. Афективний патріотизм відображає індивідуальне ставлення до певної проблеми конкретної особи та її послідовників, він «переповнений» конкретними емоціями. Етологічний патріотизм носить яскраво колективне забарвлення, проявляється в індивідуальних діях та вчинках. Завдяки такому типу патріотизму формується громадянська ідентичність, як «свідомий процес отожднення себе з державним утворенням» [3]. Формуванню такої ідентичності сприяють прийняті на державному рівні моделі та типи поведінки, культура, ідеали та норми. Цьому процесу сприяє побудови цілісної системи державної ідеології.

Більше того, патріотизм, заснований на волі та прагненні до свободи породжує солідарність, довіру, підтримку. Саме тому, варто враховувати особистісний аспект формування патріотичних настроїв в населення, як первинний компонент соціальної активності. Історично відомі факти, коли окрема дія чи діяльність провокувала ріст патріотичних настроїв, проте ніколи саме суспільство (як феномен, об'єднання, система) їх не породжувало. Варто також враховувати, саме індивідуальний патріотизм здатен породити інтелектуальний, емоційно-забарвлений продукт, що стає важелем, стимулом до дії. Інтелектуали, патріоти, стають переосмислювачами соціальної дійсності (наприклад, Марсельєза, Декларация незалежності, Хартія вольностей та ін.).

Проте варто пам'ятати, що «індивідуально-особовий, глибоко інтимний характер деяких відчуттів, зовсім не виключає їх культурно-історичної обумовленості і соціальної значущості» [6, с. 41]. За таких умов доречніше говорити не про суспільне чи національне, а про етос та життєвий приклад. Саме образ думок та світогляд, сформований у системі життєдіяльності (і соціалізації) формують патріотичне відчуття – ставлення, оцінку, – а не навпаки. Таким чином, у дослідженні патріотизму, варто насамперед звертати увагу не на соціально-політичні аспекти його формування (точніше сказати – прояв), а на інтерсуб'єктивні – глибоко інтимні індивідуальні відчуття любові людини, що здатні об'єднувати людей в єдині, внутрішньо солідарні спільності – в «Ми».

Висновки та пропозиції. Як засвідчує проведений аналіз, єдиного підходу до визначення сутності патріотизму немає. Більше того, доволі хибним є односторонній підхід до інтерпретації цього явища – як суб'єктивного чи об'єктивного, індивідуального чи загального, соціального. За таких умов достовірніше використовувати інтерсуб'єктивний підхід позитивної науки та феноменології, за яким сутність і функціональність патріотизму визначається єдністю множинного та одиничного, соціального та індивідуального – більше того, індивідуального в загальному, та зовнішнього соціального у внутрішньому особистісному.

Враховуючи всі особливості утворення та формування патріотизму, його етосну (культурно-

історичну), національну, емоційну та соціально-політичну складові, можна скомпонувати цілісну модель не лише соціального сприйняття, а й трансляції патріотизму на майбутні покоління. Адже психологічний (індивідуальний, осо-

бистісний) компонент у патріотизмі розкриває можливість до побудови комплексної моделі явища, що є інтерсуб'єктивний за своєю природою, що лежить в полі єдності загального та часткового, а не їх протиставлення.

Список літератури:

1. Айди Дж. Патриотизм и христианство. *Реформистский взгляд*. 2016. № 2:2. С. 92–106.
2. Багрецов Д.Н., Ширшов В.Д. Патриотизм: современные вызовы и перспективы. *Педагогическое образование в России*. 2016. № 5. С. 63–70.
3. Грогуленко Н.В., Гареев Э.С. Формирование патриотизма, гражданской идентичности и культуры межнационального взаимодействия (на примере Уфимского государственного нефтяного технического университета). *Нефтегазовое дело*. 2015. URL: http://ogbus.ru/files/ogbus/issues/5_2015/ogbus_5_2015_p702-720_GareevES_ru.pdf
4. Івченко Ю.В. Сутність патріотизму: історія та сучасність. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 6. Том 3. С. 150–153.
5. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015). URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
6. Малинкин А.Н. Понятие патриотизма: эссе по социологии знания. *Социологический журнал*. 1999. № 1/2. С. 27–59.
7. Нуссбаум М. Патриотизм и космополитизм. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 110–119.
8. Слободяник Н.В. Патріотизм у становленні та розвитку особистості юнака: експериментальне дослідження. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 39. С. 359–368.
9. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (2015). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>
10. Тофтун М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир, 2014. 416 с.
11. Шаронов А.А. Анализ взглядов на понятия «патриотизм» и «активность». *Мир Науки*. 2016. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/12PDMN416.pdf>
12. Ariely Gal. Evaluations of patriotism across countries, groups, and policy domains. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. doi: 10.1080/1369183X.2017.1319761
13. Joseph B., Tompkins Jr. *The Impact of the USA Patriot Act of 2001 on Non-U.S. Banks*. 2002. URL: <https://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/tompki.pdf>
14. Sardoc Mitja. The anatomy of patriotism. *Anthropological notebooks*. 2017. № 23(1), pp. 43–55.
15. Zahavi Dan, Overgaard Søren. Intersubjectivity. *The International Encyclopedia of Ethics, First Edition*. 2013. doi: 10.1002/9781444367072.wbiee274

References:

1. Aydi, J. (2016). Patriotism and Christianity. *Reformist view*, 2:2, 92–106. (in Russian)
2. Bagrecov, D.N., & Shirshov, In.D. (2016). Patriotism: Modern Calls and Prospects. *Pedagogical Education in Russia*, 5: 63–70. (in Russian)
3. Grogulenko, N.V., & Gareev, E.S. (2015). Forming of Patriotism, Civil Identity and Culture of International Co-Operation (on the Example of the Ufimsky State Oil Technical University). *Oil and Gas Business*. URL: http://ogbus.ru/files/ogbus/issues/5_2015/ogbus_5_2015_p702-720_GareevES_ru.pdf (in Russian)
4. Ivchenko, Y.V. (2015). Point of Patriotism: History and Nowadays. *Scientific Journal of Kherson State University*, 6(3): 150–153. (in Ukrainian)
5. Concept of National-patriotic Upbringing of Children and Youth (2015). URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (in Ukrainian)
6. Malinkin, A.N. (1999). Concept of Patriotism: Essay on Sociology of Knowledge. *Sociological magazine*, 1/2: 27–59. (in Russian)
7. Nussbaum, M. (2006). Patriotism and Cosmopolitanism. *Logos*, 2(53): 110–119. (in Russian)
8. Slobodyanik, N.V. (2015). Patriotism in the Formation and Development of the Personality of a Young Man: An Experimental Study. *Actual problems of psychology*, 7(39): 359–368. (in Ukrainian)
9. Strategy of National-patriotic Upbringing of Children and Youth for 2016–2020 years (2015). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (in Ukrainian)
10. Toftun, M.G. (2014). *Modern Dictionary of Ethics*. Zhytomyr: View at ZHDU. (in Ukrainian)
11. Sharonov, A.A. (2016). Analysis of Looks to the Concepts «Patriotism» and «Activity». *Science World*. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/12PDMN416.pdf> (in Russian)
12. Ariely Gal (2017). Evaluations of patriotism across countries, groups, and policy domains. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. doi: 10.1080/1369183X.2017.1319761
13. Joseph, B., Tompkins, Jr. (2002). The Impact of the USA Patriot Act of 2001 on Non-U.S. Banks. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/tompki.pdf>
14. Sardoc Mitja (2017). The anatomy of patriotism. *Anthropological notebooks*, 23(1): 43–55.
15. Zahavi Dan, Overgaard Søren (2013). Intersubjectivity. *The International Encyclopedia of Ethics, First Edition*. Edited by Hugh LaFollette. Blackwell Publishing Ltd. doi: 10.1002/9781444367072.wbiee274